

BIBLICUM ŚLĄSKIE

II EDYCJA

Wykład 18 - Ewangelia według Łukasza - Zagadnienia literackie z uwzględnieniem struktury

Wstęp

Wszelkie rozważania na temat zagadnień literackich tekstu, również - a może przede wszystkim – dzieła natchnionego, należałoby zacząć od systematyzacji genologicznej, czyli przypisania mu właściwego gatunku literackiego. Dzieło Łukasza jest bez wątpienia ewangelią – świadectwem o życiu, śmierci i zmartwychwstaniu Jezusa Chrystusa. Sam autor daje temu wyraz już w prologu do swego dzieła, pisząc:

Wielu już starało się ułożyć opowiadanie o zdarzeniach, które się dokonały pośród nas, tak jak nam je przekazali ci, którzy od początku byli naocznymi świadkami i sługami słowa. Postanowiłem więc i ja zbadać dokładnie wszystko od pierwszych chwil i **opisać ci po kolei**, dostojny Teofilu, abyś się mógł przekonać o całkowitej pewności nauk, których ci udzielono. (Łk 1, 1-4)

Wstęp ten nie służy jedynie nakreśleniu treści dzieła. Ma jeszcze inny, bardzo istotny cel – wywołanie u odbiorcy pewności, że to, co za chwilę zostanie mu przekazane wydarzyło się naprawdę, że ma on do czynienia z wydarzeniami historycznymi, chociaż Łukasz nigdy nie spotkał Jezusa osobiście. Zapewnia jednak, że jego Ewangelia jest owocem spotkań z naocznymi świadkami i jego własnych, wnikliwych badań.

Warto podkreślić również, że prolog Łukasza świadczy o jego znajomości greckiej literatury. Jak podkreśla J. A. Fitzmyer, w NT jedynie prolog w Hbr 1, 1-4 zbliżony jest kunsztem do Łukaszowego.

Źródła

Podjmując kwestie literackie, należy omówić pokrótce źródła, z których korzystał autor Ewangelii. Oczywiście należy tu wspomnieć o dwóch, do których sięgał również Mateusz, czyli Ewangelia wg św. Marka i Q (od niemieckiego *Quelle*-źródło, którym, jak zauważa S. Mędała posłużył się lepiej niż Mateusz). Fragmenty przejęte od Marka Łukasz pieczołowicie reprodukował, ulepszając czasami składnię i styl oraz pomijając elementy,

które wydawały mu się mało istotne. Znaczną jednak część Ewangelii stanowi materiał własny Łukasza (*Sondergut*) – jak przytacza F. Mickiewicz, aż 560 na 1150 wersów. Najwięcej tekstów własnych pojawia się w Ewangelii Dzieciństwa (1 - 2), opisie drogi Jezusa do Jerozolimy (9,51-19,28) oraz w opisie chrystofanii paschalnych (24,13-53). Skąd Ewangelista zaczerpnął ten materiał? Badacze zachowawczo podchodzą do tego tematu, uznając jednak, że Łukasz nie posiłkował się raczej żadnym źródłem pisanym. Pewnych wskazówek dostarcza prolog, gdzie Łukasz stwierdza, że niektóre z wiadomości „przekazali ci, którzy od początku byli naocznymi świadkami i sługami słowa” (1, 2). To stwierdzenie tłumaczyłoby, że Ewangelista posługiwał się wspomnieniami ludzi, którzy towarzyszyli Jezusowi podczas Jego działalności, byli świadkami wydarzeń paschalnych do momentu wniebowstąpienia (*hymeis matryres toutōn* – „wy jesteście świadkami tych [wydarzeń]” - 24,48). Łukasz pisząc swoją Ewangelię w szczególny sposób odpowiada na pilną potrzebę zebrania tradycji ustnej, która ulegała rozproszeniu i zapewne pewnym modyfikacjom. Celem Ewangelisty było zatem zebranie materiału od tych, którzy bezpośrednio zetknęli się z Jezusem, a zatem materiału jak najbardziej rzetelnego, który nie pochodził z drugiej ręki.

Styl Łukasza

Lektura *Ewangelii Łukasza* w języku greckim bez wątpienia ukazuje kunszt literacki autora. Jego biegłość przejawia się głównie w łączeniu stylu greckiego z hebrajskim. Łukasz tworzy swoistą językową mozaikę – z jednej strony cytuje autorów klasycznych i posługuje się rzadkimi greckimi formami gramatycznymi, z drugiej naśladuje styl Septuaginty. W wydarzeniach mających miejsce w środowisku żydowskim Łukasz używa semityzmów, natomiast w wydarzeniach mających miejsce w środowisku pogańskim, daje popis pięknej greki. Ze względu na te charakterystyczne cechy języka Ewangelii Łukasza, wydzielono trzy jego rodzaje (za Fitzmyerem):

- 1) literacki styl prologów;
- 2) język semityzujący z Ewangelii Dzieciństwa;
- 3) wyważona greka koine, w której została spisana większa część Ewangelii i Dziejów Apostolskich.

Badania językoznawcze nad Dwudziełem Łukaszowym potwierdzają, że autor trzeciej Ewangelii posługuje się najbogatszym i najbardziej urozmaiconym słownictwem spośród wszystkich autorów Nowego Testamentu, choć wciąż nie jest to greka wybitnych filozofów greckich, ale język wspólny, *lingua franca* ówczesnego Śródziemnomorza – tzw. *koinē*. Z

badania statystycznych wynika, że słownik Łukaszczyk liczy sobie 2055 terminów, spośród których ponad 40% to słowa pojawiające się wyłącznie u tego Ewangelisty, czyli *hapax legomena* (co do ich liczby egzegeci nie są zgodni – podają liczby z przedziału od 715 do 971 terminów; Fitzmyer wyróżnia również *dis legomena* – terminy które pojawiły się zaledwie dwukrotnie, w liczbie 335). Ta biegłość przejawia się głównie w zamiłowaniu autora do synonimów, których używa zapewne po to, aby uniknąć monotonii i ułatwić odbiór Dobrej Nowiny. Warto zaznaczyć również, że Łukasz wykazuje się nie tylko bogactwem, ale również gramatyczną poprawnością języka. Puryzm Łukasza nie ma jednak ujemnego wpływu na plastyczność jego tekstów, charakteryzujących się językiem wyważonym i harmonijnym.

Na uwagę zasługuje również dokładność terminologiczna Łukasza. Tam, gdzie Marek sięga po terminologię nader potoczną, Łukasz wyraża się precyzyjniej, np. Marek nazywa Heroda Antypasa królem (*basileus*, Mk 6, 16), Łukasz natomiast, zgodnie z prawdą, przypisuje mu tytuł tetrarchy (*tetraarchontos*, Łk 3, 1), gdy Marek mówi o *thalassa tēs Galilaias* (Morze Galilejskie, np. Mk 4,39), Łukasz słowo *thalassa* zastępuje terminem *limnēs* – jezioro (np. Łk 5, 1). To samo dotyczy zastępowania latynizmów Marka odpowiednimi słowami greckimi, którymi posługiwano się w administracji syryjskiej, greckiej i izraelskiej czasów Jezusa, np. Markowe *kēnsos* (łac. *census* – podatek, Mk 12, 14) zastępuje greckim *foros* (Łk 20, 22). Łukaszowi nieobca jest zatem fachowa terminologia z zakresu administracji, sądownictwa czy polityki. Precyzję Łukasza wyjaśnić natomiast można, o ile wierzyć tradycji, wyuczonym przezeń zawodem. Od kogo bowiem, jeśli nie od lekarza, wymaga się szczególnej dokładności i profesjonalizmu?

Precyzja Łukasza, jak zauważa P. Perkins, zawodzi jednak w momencie lokalizacji wydarzeń i terminologii geograficznej. Ewangelista wyraźnie nie zna Palestyny. Często nazwę Judea rozciąga na cały region. Pewne fakty lokalizuje w większych miastach, a nie w wioskach czy małych miejscowościach Galilei. Podaje, dla przykładu, że Elżbieta żyła w mieście (*polis*) judzkim, wśród wzgórz (Łk 1, 39). W opisie uzdrowienia paralityka, miejsce akcji lokalizuje w typowo hellenistycznym domu, z dachem pokrytym dachówką (5, 19), podczas gdy typowy Palestyński dom wykończony był strzechą (por. Mk 2, 4).

Przy omawianiu stylu Łukasza, zwrócić należy również uwagę na obecność helleńskich inspiracji w jego dziele, poczynając od prologu Ewangelii (1, 1-4) który znajduje wiele paralel w świecie greckim¹. M. Rosik w swojej pracy *Ewangelia Łukasza a świat*

¹ A. Loveday zauważa nawet podobieństwo prologu Ewangelii do wstępów innych dzieł czy listów greckich, jak Dioklesa z Karystos (List do Antygodna), Demetriusza z Faleronu (*Formae epistolicae*), Herona z Aleksandrii (*Pneumatica I*) czy Galena z Pergamonu (*De Typis*). A. Loveday, *Luke's Preface in the Context of Greek Preface-Writing*, w: *The Composition of Luke's Gospel*, red. D. E. Orton, Boston – Leiden 1999, 90-116.

grecko-helleński wyróżnia wiele punktów wspólnych na osi Ewangelia Łukasza-kultura grecka, począwszy od gatunków literackich wspólnych hellenistom i Łukaszowi (dialog polemiczny, aretologia, mit, historia męki itp.), poprzez ułożenie fabuły (motyw wędrówki cyklicznej na wzór poematów Homera), symbole (krzyż, droga, góra, ogród, sen, ogień), aż po zagadnienia etyczne, a nawet podobną eschatologię. Należy jednak podkreślić za autorem, że choć tych punktów wspólnych jest mnóstwo, „Ewangelista nie dokonuje fuzji” ze świata greckiego, ale posługuje się stylem czy obrazami greckimi, tak bliskimi odbiorcom tekstu, by objaśnić na ich modłę meandry myśli chrześcijańskiej.

Semityzmy

Warta zauważenia jest obecność w tekście Ewangelii Łukasza licznych zwrotów semickich i terminów hebrajskich (choć, co ciekawe, brak w niej Markowych arameizmów - por. Mk 5, 41 i Łk 8, 54; Mk 11, 9-10 i Łk 19, 38; Mk 15, 22 i Łk 23, 33 itd.). Badacze tłumaczą to zjawisko w różny sposób. Jedni uważają, że Łukasz korzystał, zwłaszcza dowodzą tego badając kantyki, z jakiegoś pisanego źródła hebrajskiego lub aramejskiego (np. M. Dibelius), inni uważają, że jest to jedynie naśladowanie języka Septuaginty lub dostosowywanie języka do charakteru osoby, która jest przez autora opisywana (M.-J. Lagrange).

Do semityzmów zaliczyć należy m. in. jednostki miary i wagi: *sikeria* – sycera (hebr. *šēkār*; Łk 1, 15), *batos* – beczka (hebr. *bat* – ok. 40 litrów; Łk 16, 6), *koros* – korzec (hebr. *kor* – miara licząca ok. 435 litrów; Łk 16, 7), a także *geenna* (hebr. *Gehenna*; Łk 15, 5), *mamōnas* (aram. *mamona*’; Łk 16, 9). Składnia hebraizująca widoczna jest szczególnie w wyrażeniach: *amēn* (hebr. ‘*amen* 4, 24; 12, 37 itd.), *kai idou* – „i powiedział”, *kai egeneto* – „i stało się”, *hyiou Israēl* – synowie Izraela (Łk 1, 16), *kai apokritheis... eipen...* - „i odpowiedziawszy... powiedział...” oraz kantykach: *Benedictus*, *Magnificat* i *Nunc dimittis*. Na podstawie tych i innych spostrzeżeń M.-J. Lagrange uznał, że Łukasz jest bardziej semityzujący niż Marek.

Struktura Ewangelii Łukasza

Choć Ewangelia Łukasza nie posiada tak czytelnej struktury, jak Ewangelia Mateusza, również jest dziełem przemyślanym. Zapewnia zresztą o tym sam Ewangelista, mówiąc, że wydarzenia opíše w określonym porządku, jedno po drugim – *kathēxes* (Łk 1, 3). Nie chodzi

tu jednak o porządek chronologiczny, ale o realizację Bożego planu. F. Mackiewicz słusznie zauważa, że każdy z komentatorów proponuje własną strukturę, co świadczy z jednej strony o bogactwie Ewangelii, z drugiej natomiast o braku jaskrawych granic w jej tekście. Egzegeci próbują wydobyć strukturę Ewangelii posiłkując się różnymi kryteriami: geograficznymi, teologicznymi i literackimi. Badacze jednomyślnie jednak podkreślają szczególną rolę opisu wędrówki Jezusa do Jerozolimy (Łk 9, 51 – 19, 28) oraz zwracają uwagę na wielki ładunek teologiczny świętego Miasta, które wspomniane zostało w Ewangelii aż 26 razy.

- 1) Prolog (1, 1-4)
- 2) Narodziny i dzieciństwo Jana Chrzciciela i Jezusa (1, 5 – 2, 52)
- 3) Nauczanie Jana Chrzciciela (3, 1-20)
- 4) Chrzest i kuszenie Jezusa (3, 21 – 4, 13)
- 5) Działalność Jezusa, głównie w Galilei (4, 14 – 9, 50)
- 6) Jezus i uczniowie w drodze do Jerozolimy (9, 51 – 19, 44)
- 7) Ostatnie dni w Jerozolimie, ukrzyżowanie i złożenie do grobu (19, 45 – 23, 56)
- 8) Wydarzenia po zmartwychwstaniu (24, 1-53)

Inni badacze podkreślają istnienie w Ewangelii trzech głównych jednostek tekstu, które poprzedzone zostały prologiem, Ewangelią Dzieciństwa oraz opisem przygotowania do publicznej działalności (J. Kudasiwicz nadał tym rozdziałom wspólną nazwę „podstawy dzieła Jezusa”). Przedstawiają się one następująco:

- 1) Działalność Jezusa w Galilei (4, 14 – 9, 50)
- 2) Podróż Jezusa do Jerozolimy (9, 51 – 19, 27)
- 3) Jezus w Jerozolimie (19, 28 – 24, 53).

Rozbieżności w proponowanych układach strukturalnych zależą od metody, jaką wybierze badacz. Można bowiem Ewangelię podzielić ze względu sposób ułożenia materiału źródłowego, ze względu na retoryczne rozlokowanie jednostek literackich, wreszcie, kierując się przesłaniem teologicznym Ewangelii, w którym znów można by zaproponować kilka kluczy porządkujących tekst.

Podsumowanie

Ewangelista Łukasz jawi się nam jako autor uważny, precyzyjny, pomimo niewielkich nieścisłości dotyczących topografii Palestyny, która nie była dla jego orędzia tak istotna. Ponadto, wydaje się rzeczą oczywistą, że Łukasz nadał wydarzeniom kolorytu bliższego rzeczywistości, w której sam żył, a która wydaje się również na wskroś Pawłowa. Niemniej, uznać należy, że Ewangelia Łukasza, choć posiada silne zabarwienie hellenistyczne, nie zaniedbuje odbiorcy żydowskiego, stąd pojawiające się w niej semityzmy. Podsumowując wszystkie nasze spostrzeżenia, uznać możemy Łukasza za najbardziej uniwersalnego autora z kręgu Synoptyków, ponieważ kieruje swoje dzieło do wszystkich narodów (por. Łk 24, 47).

Bibliografia

- Fitzmyer J. A., *The Gospel according to Luke (I-IX)*, The Anchor Bible, New York 1981.
- A. Loveday, *Luke's Preface in the Context of Greek Preface-Writing*, w: *The Composition of Luke's Gospel*, red. D. E. Orton, Boston – Leiden 1999, 90-116.
- Perkins P., *Introduction to the Synoptic Gospels*, Cambridge – Grand Rapids 2007.
- Rosik M., *Ewangelia Łukasza a świat grecko-helleński*, Bibliotheca Biblica, Wrocław 2009.
- Wstęp do Nowego Testamentu*, red. R. Rubinkiewicz, Poznań 1996.